К71

2764-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

КОСОВЕЦЬ Василь Іванович

УДК 37.013.42:316.621:316.7-058.232.6-058.81(043.3)

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА СЕЛА

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ

100207819

Київ - 2009

БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, в.о. професора
Карпенко Олена Георгіївна,
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедри теорії та технології соціальної роботи Інституту соціальної роботи та управління.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Міщик Людмила Іванівна,
Запорізький національний університет, професор кафедри педагогіки та психології

доктор соціологічних наук, професор
Шатохін Анатолій Миколайович,
Уманський державний аграрний університет, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін

Захист відбудеться «16» квітня 2009 року о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «____» березня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради **Л.М.Вольнова**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Суспільний розвиток держави відбиває будь-які зміни в історії нації, що неодмінно породжує нові концепції, підходи до осмислення соціальних процесів, розвитку особистості, інновації в системі освіти та виховання. Разом з цим простежуються зміни і в шляхах та механізмах вирішення означених питань, налагодженні продуктивних відносин у новому форматі соціокультурного середовища. В цьому плані для соціально-педагогічної науки актуальним виступає питання виявлення всіх можливих педагогічних факторів, які можуть забезпечити необхідні соціально-виховні умови для розвитку особистості.

Привертає увагу і той факт, що економічні катаклізми у суспільстві посилили несприятливі тенденції розвитку соціального середовища на селі та загострили питання допомоги молоді в сучасних умовах. Причому це стосується, перш за все, активізації молодих людей як активних учасників соціальних і духовних перетворень на селі, переорієнтації їх ідеалів, життєдіяльності, позицій.

Осмислення перспектив розвитку соціальної активності молоді села приводить до висновку про необхідність забезпечення ефективних соціально-педагогічних впливів на процеси взаємодії різних соціальних інститутів. Це дозволить оптимізувати як процеси становлення молоді, так і її суб'єктивацію у соціально-виховних процесах.

Враховуючи означене та вирішуючи численні проблеми жителів села, котрі опинилися в складних життєвих ситуаціях (людей похилого віку, інвалідів, хворих, багатодітних сімей, кризових сімей тощо), прогресивні сили села усвідомлюють необхідність застосування різноманітних соціальних і соціально-педагогічних технологій. Вони сприятимуть молоді села не виживати у складних ситуаціях, а й ставати здатними самим змінювати соціум, а також зміст і характер соціокультурного середовища села, в якому вони поступово стають головними дійовими особами.

Питання закономірностей соціальної взаємодії, які детермінують роль соціального середовища у процесі соціального розвитку особистості, взаємозв'язок універсальної загальнолюдської впливу соціокультурного середовища розкрито у працях філософів і соціологів В. Афанасьєва, І. Бестужева-Лади, І. Кона, О. Семашка, А. Шатохіна та ін.

В останні роки помітно посилився інтерес дослідників до феномена „середовище" як до соціально-виховного чинника у зв'язку з проблемами соціалізації та адаптації молоді (Б. Вітаєв, А. Капська, М. Лукашевич, А. Мудрик, О. Сухомлинський, В. Шадриков та ін.). Аналізуючи соціокультурне середовище з різних наукових позицій (В. Андрущенко, Б. Бітінас, О. Єлісеєв, І. Катерний та ін.), нами виявлено, що нова філософська концепція розглядає середовище як суспільство, в якому функціонує закон: „не люди заради суспільства, а суспільство заради людей".

На особливу увагу заслуговують праці В. Бочарової, Л. Буєвої, О. Валуйського, І. Катерного, В. Семенова, О. Сусської, О. Сухомлинського, С. Шевченко та ін., в яких розкриваються проблеми соціокультурного виховання та впливу соціального середовища на людину.

Водночас, аналіз реальних змін соціально-економічних і культурно-побутових умов життя сільської молоді дозволив виявити суперечності, що досить виразно проявляються в соціокультурному середовищі, однак не були окремим предметом вивчення. Зокрема, суперечності між:

– зростанням вимог рівня та якості соціального виховання в освітніх закладах різного типу та обмеженістю соціально-педагогічних умов виховання в соціокультурному середовищі села;

– необхідністю варіативної організації та розвитку соціальної активності сільської молоді на основі відродження та відтворення духовності та культури села, почуття господаря свого села та спрямованістю на уніфікацію культурно-освітнього простору й обмеженням поля дії соціокультурного середовища, яке могло б стати оптимальною моделлю для сільського соціуму при адекватній підтримці державних інституцій;

– потребою соціокультурного середовища в демократизації, гуманізації мікросоціумів, що може сприяти достойному життю молоді, та стратегічно не вивіреною і не реалізованою соціальною, освітньою та культурною політикою на селі.

Означене вище та ґрунтовний аналіз наукових праць дозволив констатувати, що оптимізація соціокультурного середовища села все більше потребує надання активної соціально-педагогічної підтримки роботі з сільською молоддю. При цьому недостатність вивчення та розкриття особливостей порушеної проблеми, її актуальність у вітчизняній соціально-педагогічній науці обумовили формулювання теми дисертаційного дослідження ***„Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села"***.

Зв'язок роботи з науковим програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з планом наукових досліджень Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за напрямом "Теорія і технологія навчання та виховання в системі освіти".

Тема дисертації затверджена Вченою радою університету Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №7 від 31 січня 2008 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 5 від 2 вересня 2008 р.).

Мета дослідження: розробити і теоретично обґрунтувати модель розвитку соціальної активності молоді та експериментально перевірити оптимальність соціально-педагогічних умов соціокультурного середовища у розвитку соціальної активності молоді в сучасному селі.

Відповідно до окресленої мети нами були визначені такі **завдання дослідження:**

1. Розкрити суть соціальної активності та соціокультурного середовища та обґрунтувати педагогічний потенціал і можливості його використання у соціальному вихованні сільської молоді в сучасних умовах.

2. Розробити й експериментально перевірити модель сучасного соціокультурного середовища як передумови розвитку соціальної активності молоді.

3. Розробити критерії, показники і виявити рівні розвитку в молоді соціальної активності.

4. Виявити соціально-педагогічні умови та механізми педагогізації соціокультурного середовища як важливі чинники стимулювання соціальної активності молоді.

5. Розробити науково-методичне забезпечення процесу розвитку соціальної активності молоді на селі: концепцію, методичні рекомендації, програми діяльності різних соціальних інституцій.

Об'єкт дослідження: процес соціального виховання молоді у сучасному селі.

Предмет дослідження: соціально-педагогічні умови ефективного впливу на розвиток соціально активної молоді у процесі її життєдіяльності в соціокультурному середовищі села.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є: основні Закони України „Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 рр.", „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні"; філософські положення про взаємодію основних соціальних факторів виховання; соціально-філософські підходи до вивчення і розкриття суті „середовище та моделі соціуму"; концепції соціального виховання та особистісно орієнтованого розвитку особистості; загальні теоретичні положення соціальної педагогіки (Р. Вайнола, М. Євтух, А. Мудрик, А. Капська, В. Поліщук, В. Сластьонін та ін.); концептуальні положення про комплексний підхід до вивчення проблеми формування особистості, розвитку її соціальної активності: психолого-педагогічні теорії соціального середовища (А. Макаренко, А. Маслоу, Б. Паригін, В. Сухомлинський, С. Шацький та ін.); психолого-педагогічні теорії розвитку соціальної активності особистості (Ш. Амонашвілі, Л. Божович, Я. Корчак, В. Сухомлинський та ін.).

Вирішення окреслених завдань дослідження потребувало використання таких **методів:** *теоретичні* (аналіз філософської, соціологічної, психолого-педагогічної, соціально-педагогічної літератури та її систематизація) з метою обґрунтування вихідних положень дослідження, виявлення науково-методологічних засад організації життєдіяльності молоді в соціокультурному середовищі села; розкриття суті соціокультурного середовища як інтегрованого ефективного чинника впливу на особистість; *емпіричні* (анкетування, спостереження, співбесіда, інтерв'ювання учасників соціально-виховного процесу) з метою виявлення соціально-педагогічних механізмів впливу на процес педагогізації середовища та розвитку соціальної активності молоді; визначення показників сформованості соціальної активності сільської молоді; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний) з метою перевірки ефективності функціонування моделі розвитку соціальної активності, дії запропонованих механізмів та соціально-педагогічних умов у соціокультурному середовищі села та визначення рівня сформованості соціальної активності; *прогностичні* (моделювання, прогнозування, метод незалежних оцінок) з метою розробки, впровадження та апробації авторських навчально-методичних матеріалів, що сприяють забезпеченню оптимізації процесу розвитку соціальної активності молоді.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота здійснювалась на базі сіл Мартусівка та Ревне Бориспільського району Київської області, де функціонують соціальні інститути, що охоплюють молодь віком від 15 до 35 років. Дослідженням було охоплено 587 респондентів (із них 303 – ЕГ, 284 – КГ), 18 вчителів, 22 керівники різних соціальних інституцій.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що:

– *вперше обґрунтовано* та доведено необхідність розвитку соціальної активності молоді в умовах функціонування моделі соціокультурного середовища та розкрито вплив соціальних інститутів на основі інтегрування їх принципів, функцій і технологій; *розроблено* критерії та показники ефективності дії моделі розвитку соціальної активності особистості в соціокультурному середовищі села та рівні сформованості соціальної активності молоді; *розроблено концепція* розвитку

соціальної активності сільської молоді, розрахована на поетапну роботу з даною категорією молоді села; *виявлено* соціально-педагогічні умови розвитку соціально активної особистості у сільському соціумі на основі педагогізації середовища;

– *уточнено і розширено* сутність понять «соціальна активність» молодої людини сільського соціуму, «соціокультурне середовище» як інтегративного соціально-педагогічного феномена комплексного виховного впливу на особистість, «соціальні інститути» як окремі соціальні агенти, «педагогізація середовища» як умова оптимізації впливу на особистість соціокультурного середовища;

– *подальшого розвитку* набуло питання змістово-технологічного забезпечення процесу соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села.

Практичне значення дослідження: обґрунтовано й апробовано умови інтеграції соціальних інститутів села, які формують сприятливе середовище для прояву молоддю соціальної активності (родина, школа, громада, місцеві центри, клуби різної спрямованості – художньо-естетичного плану, фізкультурно-оздоровчого, соціально-реабілітаційного, громадські організації, культурно-просвітницькі заклади, медичні, психологічні консультпункти, центри за інтересами). Створено програми „Особистість і її партнери на шляху до активної дії у суспільстві", „Соціальне партнерство на селі та демократизація співпраці"; „Партнерство школи та громади села"; розроблено план організації роботи місцевої виконавчої влади, спрямованої на активізацію всіх соціальних інститутів села у плані здійснення виховної роботи серед молоді.

Положення, висновки й рекомендації, сформульовані на основі узагальнення дослідницьких матеріалів, *впроваджено* у соціально-педагогічний процес організації молоді с. Мартусівка та с. Ревне Бориспільського району Київської області (довідка № 207 від 11.11.2008 р.); Центральної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді (довідка № 121/14 від 23.01.2008 р.); відділу освіти Бориспільської районної ради Київської області (довідка № 49 від 14.11.2008 р.); Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07–10/2446 від 15.12.2008 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження знайшли відображення в окремих статтях, а також у доповідях і виступах на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародній* – „Соціальна робота в Україні: вектор розвитку в третьому тисячолітті" (Київ, 2007 р.), *всеукраїнських* – „Вища школа України: поступ у майбутнє" (Черкаси, 2007 р.), „Актуальні проблеми соціальної педагогіки" (Чернігів, 2007 р.), „Виховання в сім'ї" (Чернігів, 2008 р.); *щорічних звітних науково-практичних* конференціях професорсько-викладацького складу Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлені у 8 одноосібних наукових працях. Серед них: 7 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 1 матеріали доповідей на конференції.

Загальний обсяг особистого доробку становить 4,5 друкованих аркушів.

Структура та обсяг дисертації. Основний текст дисертації викладено на 171 сторінці, що включають вступ, два розділи, висновки до кожного із них, загальні висновки. В дисертації містяться список використаних джерел (301 найменування) та

додатків. Робота вміщує 8 таблиць і 12 рисунків на 9 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено його об'єкт, предмет і мету, визначено теоретичні та методологічні засади дослідження, методи дослідження, розкрито його наукову новизну, теоретичне й практичне значення, відображено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

Перший розділ – ***«Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної активності особистості в соціокультурному середовищі сучасного села»*** – присвячено теоретичному аналізу основних наукових концептуальних підходів щодо розвитку соціальної активності особистості в соціокультурному середовищі села; обґрунтовано вплив соціально-економічних умов на розвиток соціальної активності молоді, здійснено пошук шляхів та ефективних умов інтеграції молоді у соціокультурний простір сільського середовища.

Констатовано, що розгляд вітчизняними та зарубіжними науковцями (Є. Ануфрієв, Г. Ареф'єва, Л. Божович, О. Леонтьєв, К. Роджерс, Л. Степаненко, В. Сухомлинський, С. Рубінштейн та ін.) питань активності індивіда, сприяло розширенню наукових знань в галузі соціально-педагогічної теорії та практики розвитку соціальної активності особистості. Спираючись на результати наукових узагальнень, встановлено, що активність у ході діяльності спонукає особистість до розвитку, стимулює її подальше удосконалення та саморозвиток. Останнє обумовлено тим, що соціальна активність як якість особистості включає в себе потреби, мотиви, інтереси, установки.

На основі аналіз наукової літератури виявлено, що поряд із поняттям „соціальна активність" існують поняття „громадська активність", „політична активність", „творча активність", „вольова активність", „пізнавальна активність" та ін., які по суті є видами соціальної активності та відображають окремі її аспекти, спрямованість та сфери прояву. Спираючись педагогічні та психологічні аспекти соціальної активності, вважаємо за можливе виокремити її різновиди, які залежить від того, на що спрямована діяльність людини: пізнавальна активність, творча активність, громадянська активність, духовна активність, мистецька активність, музична активність, фізична активність, рухова активність, комунікативна активність, трудова активність, інноваційна активність, правова активність, навчальна активність та ін.

Встановлено, особливості соціальної активності обумовлені видами діяльності особистості, її соціальною роллю у суспільстві, успіхами, самооцінкою та видом професійної діяльності. Це зумовило необхідність уточнення суті поняття *«соціальна активність»*, під яким ми розуміємо стійке особистісне утворення, що характеризує молоду людину як соціальну істоту, котра має чітку особистісну спрямованість, володіє світоглядом як системою знань і переконань, має власну позицію, взаємодіє з навколишнім світом; водночас це і процес соціальної діяльності, що характеризується інтенсивністю, якістю, новизною, креативністю, успіхом, змістовим наповненням і може відбуватися за певних умов і в певних ситуаціях.

У ході дослідження визначено, що розв'язання багатоаспектної проблеми розвитку соціальної активності сільської молоді потребує відповідно комплексного підходу. Враховуючи означене, нами проведено проективну та організаційно-методичну роботу за відповідними напрямами: визначено й охарактеризовано молодь як суб'єкт соціально-педагогічної роботи на селі в сучасних умовах розвитку; виявлено особливості соціокультурного середовища сучасного села, як потенційної об'єктивної соціально-педагогічної умови для розвитку соціальної активності молоді.

Констатовано, що межі молодіжного віку починаються в 14-16 років зі спроби життєвого самовизначення та обумовлюється вибором майбутніх соціальних ролей. Наголошено, що, згідно з Законом України «Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні», сьогодні вік молоді обмежується 35 роками, коли яскраво відображається духовно-світоглядний аспект життєдіяльності, що свідчить про завершення молодості.

Встановлено, що, відзначаючи взаємозв'язок між соціальною діяльністю і соціальною активністю, не можна відмежувати від них носія цих процесів – суб'єкта. В даному випадку таким суб'єктом виступає молодь сільського середовища. А тому перед соціальними інститутами села стоїть завдання – допомогти молоді оволодіти повним комплексом якостей соціально активної особистості. При цьому враховано, що в 14-16 років молода людина в основному відтворює, репродукує діяльність, у 17-18 – простежується прояв критицизму, скептицизму, самовпевненості, і лише у 20-35 – це усвідомлені дії, позитивна критика, самооцінка вчинків і дій. Водночас проявляється акцент молоді на інтересах і увазі до життєвої перспективи.

Зважаючи на нашу позицію щодо визнання молоді як активного соціального суб'єкта, який здатний самостійно вибирати для себе соціальну роль, можна говорити про соціальну мобільність молодої людини, котра, у свою чергу, передбачає певні соціальні дії особи. Причому така особа має сама орієнтуватися у доцільності й адекватності соціальних дій у певному середовищі і в певній ситуації.

Наголошено, що при визнанні позитивних зрушень у поведінці та стабілізації соціальних ролей у життєдіяльності молоді як суб'єкта соціально перетворювальних процесів, нами не ідеалізовано сільське середовище та сільську молодь. Зокрема, серед молодих людей, опитаних у с. Мартусівка (303 особи), виявлено, що від 1,5% до 3,5% не зважають на думки ні вчителів, ні старших людей; 31% не заздрять багатим підприємцям; у декого із молодих людей (15-17 років) відсутнє почуття патріотизму (1,1%); водночас, для них не є цінністю влада (3,5%), свобода (12,6%).

Загальна оцінка отриманих даних дозволила констатувати, що сільська молодь – це різноманітна група як за віком, так і за соціальним статусом, інтересами, потребами та соціальними ролями. Водночас, всіх їх об'єднує: територія поселення, громада, школа, церква та інші агенти соціального впливу. Поряд з цим кожен суб'єкт соціальних дій виступає індивідуальністю. Наголошено, що прояв індивідуальності сприяє підвищенню рівня життєздатності молодої людини, забезпечує їй можливість прояву соціальної мобільності, оскільки в умовах конкуренції досягають успіху особистості, котрі мають не лише неординарні ідеї та уміння їх реалізувати, але й здатність здійснювати корекцію соціуму та власного „Я".

У процесі організації соціально-педагогічної роботи щодо вивчення активності сільської молоді нами уточнено та розроблено теоретичні положення щодо суті

поняття *«середовище»*. При цьому в структурі «людина-середовище» центральною визначено людину. Це дозволило розглядати соціокультурне середовище як таке, що має відповідати трьом *вимогам*: формувати соціально й особистісно значущі потреби, інтереси, запити та забезпечувати умови для їх задоволення відповідно до соціальних і культурних норм; створювати умови для самореалізації духовних сил особистості і соціальних спільнот; забезпечити відтворення соціокультурного потенціалу.

Базуючись на методологічних позиціях, нами акцентовано увагу на тому, що соціокультурне середовище – це системне явище, котре може швидко руйнуватися, якщо ми зосередимось лише на одній сфері життєдіяльності молодої людини (освітній, виховній, сімейно-побутовій, трудовій, громаді, культурно-просвітницькій, управлінсько-координаційній). Виявлено, що вплив означених сфер буде достатньо вагомим, якщо молода людина буде включена в кожну (чи у більшість) із них, а це відбувається під час її діяльності та налагодження соціальних взаємозв'язків. При цьому *«соціокультурне сільське середовище»* нами визначено як простір спільної життєдіяльності молоді, вчителів, батьків, громади, котрі сукупно впливають на вибір цінностей, засвоєння життєвих смислів, розкриття індивідуальних ресурсів особистості, освітньої, культурної і професійної самореалізації. Означені характеристики дозволили констатувати, що соціокультурне середовище є інтегрованим фактором, який впливає на розвиток соціальної активності молоді у селі.

Виявлено, що сьогодні склалася тенденція, коли найбільш ефективними у соціальному становленні молоді є фактори освітнього середовища (навчання, виховання, просвітництва, дослідницької діяльності), особливо це стосується учнів старших класів, студентів навчальних закладів різного типу. Це дозволило нам стверджувати, що багатогранність факторів освітнього середовища сприятиме формуванню у молоді таких якостей, як інтелектуальна мобільність, готовність засвоювати нову інформацію, освіченість, розвиненість культури та почуттів, об'єктивне та наукове пізнання світу. Наголошено, що фактори освітньої сфери допомагають молодій людині продуктивно взаємодіяти з іншими сферами життєдіяльності та з іншими соціальними інституціями. У розвиненому соціокультурному середовищі координатор соціально-виховної роботи на селі завжди продуктивно використає творчий та інтелектуальний потенціал освіченої молоді з метою розширення зони духовного та морального впливу на інші категорії жителів села.

Визначаючи різні фактори впливу на формування соціальної активності молоді, нами зроблено опору на конкретні соціальні сфери, що у своїй сукупності і становлять соціокультурне середовище. Враховано той факт, що в кожній із означених сфер життєдіяльності сільської молоді домінують ті чи інші фактори. Зокрема, у культурно-просвітницькій чи фізкультурно-оздоровчій сферах особливо значущим є фактор спілкування. Він допомагає формуванню у молоді навичок мовленнєвої взаємодії, прояву ставлення до інших людей. Завдяки цьому молода людина вибудовує відносини зі своїми ровесниками чи з референтною групою.

Спираючись на практику, виявлено, що найбільш невимушено й органічно формується та проявляється соціальна активність молоді у культурно-просвітницькій сфері. Так, з одного боку, молодь має змогу провести вільний час, відпочити, включатися в діяльність за інтересами, а з іншого – організатори соціального виховання в сільському середовищі мають змогу змоделювати таку культурно-

просвітницьку сферу, в якій кожна молода людина буде не лише задовольняти свої інтереси та потреби, але й стане активним учасником створення та реалізації соціальних проектів, які є важливим фактором формування соціальної активності. Вважаємо, що саме завдяки організації культурно-просвітницької діяльності забезпечується реалізація внутрішніх, суб'єктивних умов для особистісного становлення молоді (здоров'я, настрій, бажання займатися різними видами соціально значущої діяльності тощо) та для формування її соціальної активності. Так, у селах Мартусівка та Ревне було реалізовано низку соціальних проектів, ініціаторами яких стали молоді люди: „Пізнаємо рідний край", „Навчився сам – допоможи іншому", „Закон захищає, а не карає", „Відродимо село силами молоді", „Книга у кожний дім", „Фестиваль аматорського мистецтва", „Мистецтво одного села" та ін.

Встановлено, що завдяки відповідним формам роботи в мікроколективах формується стійкий клімат доброзичливості, толерантності, поваги, зникають стресові напруги, а творча діяльність піднімає людину на нову сходинку від споживача духовно-культурних цінностей до її творця.

З метою створення належних умов соціалізації молоді на селі, нами виокремлено *змістові складові*, що дозволили оперативно, гуманно та на демократичних засадах реорганізовувати життя сільської молоді (концепція соціально-виховної роботи серед молоді, концепція розвитку матеріальної бази для працевлаштування молодих, план розвитку соціокультурного середовища села, форми організації і надання освіти сільській молоді, розгортання діяльності творчих груп, ініціативних молодіжних груп «патріоти рідного села», створення структури самоуправління та залучення до участі молоді в управлінських структурах села та ін.). Виявлено, що в цьому плані значну роль відіграла створена нами у с. Мартусівка при місцевих органах самоуправління села комісія у справах молоді. Вона була покликана допомогти молоді вийти на проектування соціокультурного середовища села, оптимізувати цей процес, змоделювати структуру соціокультурного простору з урахуванням його відкритості для жителів села, у тому числі як для шкільної молоді, так і для молоді, котра залишилася жити у селі після закінчення навчання.

Таким чином, у ході дослідження нами встановлено, що особистісне становлення молоді як соціально активної особистості може бути вирішене лише завдяки дії різних факторів у різних сферах (освітня, соціально-виховна, трудова, фізкультурно-оздоровча, соціально-побутова, управлінсько-координаційна) соціокультурного середовища села. Це обумовлено тим, що соціокультурне середовище села є інтегрованим соціальним простором, в якому всі притаманні для села сфери взаємодіють у вихованні молоді і взаємодоповнюють одна одну. При цьому сила впливу всіх факторів залежить як від суб'єктивного сприйняття, так і від ставлення сільської молоді до соціокультурного середовища в цілому.

Отже, для підвищення соціальної активності сільської молоді потребується створення таких умов, механізмів і засобів, які сприятимуть розвитку особистості, всіх її позитивних властивостей і якостей – фізичних, інтелектуальних, духовних.

Другий розділ – ***«Соціокультурне середовище села як педагогічний фактор розвитку соціальної активності молоді»*** – присвячено проблемі моделювання процесу розвитку соціальної активності молоді, визначенню змістового аспекту соціокультурного середовища, виявленню показників і рівнів прояву соціальної

активності, створенню соціально-педагогічних умов для формування соціально активної особистості. На теоретичному рівні розкрито особливості технологізації соціокультурного середовища, котрі ми врахували при моделюванні процесу розвитку соціальної активності сільської молоді і її становлення в конкретному соціокультурному середовищі; вмотивовано необхідність педагогізації та психологізації соціокультурного середовища села.

Для проведення експериментальної роботи нами використано ряд психологічних і педагогічних методик, які дозволили виявити реальний стан сформованості соціальної активності молоді села. Особливу увагу ми звернули на метод моделювання цього процесу як багатоплановий метод дослідження. При цьому моделювання будувалося на синтетичному підході: виокремленні цілісних систем і вивченні їх функціонування.

На основі аналізу існуючих варіантів побудови типології моделей встановлено, що в їх основі лежить ідея А. Розенблюта та Н. Вінера. Це дозволило їх усі поділити на матеріальні та формальні (або ідеальні). Окрім того, будуючи власну модель, ми спиралися на авторські підходи В. Бітаєва, Т. Бондар, І. Звєрєвої, І. Ластовченко, В. Ясвина та ін.. Це забезпечило нам розгляд соціально-виховної організації соціокультурного середовища як простору для особистісного становлення молодої людини, для якого притаманна організація системи зв'язків між усіма складовими середовища такого плану, котрі б забезпечували комплекс можливостей для особистісного саморозвитку всіх суб'єктів даного простору.

Головними завданнями, які ми ставили під час моделювання соціокультурного середовища села, як соціально-педагогічної умови стали: систематизація, осмислення, формування консолідуючих ідей, що відображають зміст простору, який моделюється, а також змісту та необхідних і достатніх напрямів діяльності в ньому; створення й оптимізація інфраструктури сільського середовища; проектування, розробка технологічного забезпечення становлення молоді в соціокультурному середовищі села, за умови врахування як потреб самого села, так і потреб кожної молодої людини; відображення особливостей кожного соціального інституту та мікросередовища при розвитку соціальної активності молоді.

Розглядаючи суть і особливості соціокультурного середовища, ми спроектували структуру моделі соціокультурного середовища (рис. 1).

Структурними складовими моделі соціокультурного середовища села, що позитивно впливають на розвиток соціальної активності, визначено: суб'єкти взаємодії (молодь, соціальні інститути, органи виконавчої влади, органи самоуправління, батьки); змістове наповнення соціально-виховного процесу, включення молоді у різні види діяльності усіх соціальних інститутів, які функціонують у радіусі досягнення конкретного середовища; структурні одиниці середовища: соціально-розвивальні програми, конструктивне співробітництво, продуктивна діяльність, індивідуально орієнтовані мікросоціуми; соціально-педагогічний комплекс умов розвитку соціальної активності молоді; критерії і показники сформованості соціальної активності у суб'єктів; динаміка рівнів сформованості соціальної активності молоді села.

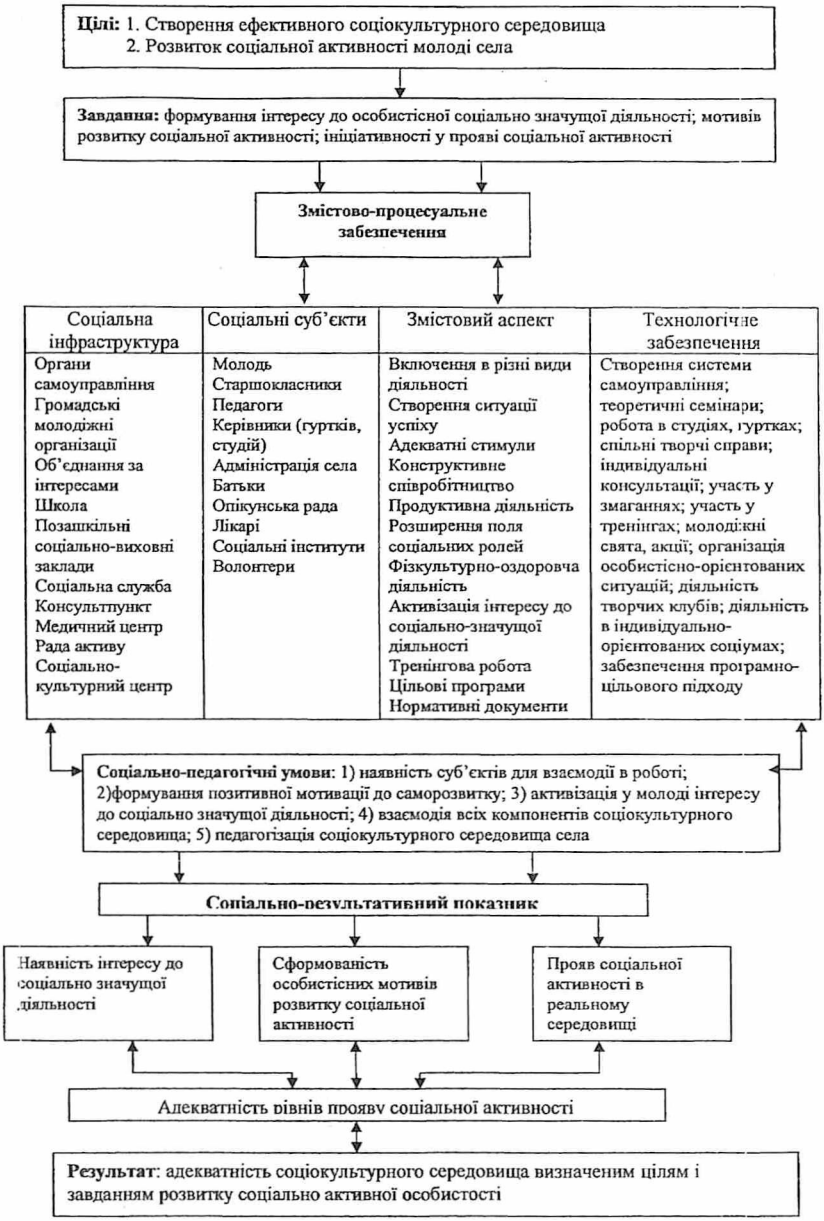

Рис. 1. Модель організації соціокультурного середовища села

Наголошено, що змістовий компонент середовища може змінюватись. Це залежить як від конкретних завдань, що вирішуються, так і від потреб та інтересів молоді, а також від соціально-педагогічних завдань та умов у конкретному соціокультурному середовищі. Встановлено, коли організація соціально-виховної роботи характеризується переконливістю, інноваційними й альтернативними технологіями, побудованими на рефлексивній основі, включенням особистісної мотивації молодих людей, тоді можна говорити про сприятливі умови для розвитку соціальної активності молоді.

Одним із важливих компонентів моделі соціокультурного середовища села визначено *соціально-педагогічні умови,* що дозволяють розгортати та здійснювати корекцію дій інших компонентів моделі, забезпечуючи успішне вирішення поставлених завдань. До них включено: наявність суб'єктів для організації соціально-педагогічної діяльності; активізація інтересу молоді до особистісно та соціально значущої діяльності; формування позитивної мотивації до саморозвитку; взаємодія та взаємозв'язок усіх складових соціокультурного середовища села; педагогізація соціокультурного середовища.

Констатовано, що саме в сукупності означених складових моделі соціокультурне середовище села спроможне виконувати свої *функції* (ціннісно-орієнтаційну, соціально-адаптаційну, комунікативну, компенсаторну, культурно-просвітницьку, соціально-виховну, освітньо-практичну) та сприяти розвитку соціальної активності молоді.

В ході проектування моделі соціокультурного середовища села як інтегративного комплексу, особливу увагу нами звернено на її адресата – молодь віком 14-35 років. Обґрунтовуючи умови становлення молодої людини, ми створили гіпотетично бажану модель особистості, котра володіє не лише національною ідентичністю та загальною культурою, а й розвиненими соціальними якостями: цілеспрямованість, гуманність, емпатійність, освіченість, ціннісна спрямованість, відповідальність, принциповість, комунікативність, соціальна активність. Завдяки прояву таких якостей молодь зможе брати активну участь у перетворенні соціуму, соціокультурного середовища, суспільства.

Спираючись на соціально-педагогічні умови та змістовий аспект моделі в реальних умовах, нами окреслено технологізацію соціально-педагогічної роботи, яку ми розуміємо як найбільш оптимальну послідовність соціально-педагогічної діяльності, що дозволяє отримати раціональний результат у конкретній ситуації. В основу нашого технологічного забезпечення було покладено ідею впровадження педагогіки співробітництва, а також корекції на цій основі системи відносин усіх суб'єктів у соціокультурному середовищі села, розробка програмно-цільового управління даним середовищем.

Відштовхуючись від класифікацій соціально-педагогічних технологій різних вчених (Р. Вайнола, М. Євтух, А. Капська, Л. Мардахаєв, С. Харченко, С. Чернетка) нами розроблено варіативні *блоки технологій*, які найбільше відповідають логіці нашого дослідження: суб'єктні технології (індивідуальна соціально-педагогічна підтримка, психолого-педагогічне консультування, робота з окремими категоріями населення); діяльнісні технології (групової діяльності, включення молоді у різні види діяльності, організація діяльності, спілкування, підтримка ініціатив); технології розширення середовища та управління ним (інформування про середовище та його

можливості, управління та самоуправління, моніторинг ефективності соціокультурного середовища, інноваційне перетворення середовища, підтримка та розвиток, оздоровлення середовища).

У запропонованій моделі було враховано такі *соціально-педагогічні характеристики соціокультурного середовища села*: соціально-виховний потенціал (норми співжиття, ціннісні орієнтації, традиції, стереотипи спілкування тощо); шляхи, способи, ресурси та характер реалізації соціально-виховного потенціалу соціокультурного середовища села, з метою створення умов для розвитку соціальної активності молоді шляхом включення у продуктивну соціально значущу діяльність; органічна комфортність соціокультурного середовища села (задоволення способами життєдіяльності, міра відкритості середовища, позитив мікросоціумів села, потенційні можливості середовища тощо).

Ефективність даної моделі, реалізація якої спрямовувалася на розвиток соціальної активності молоді села, була досягнута завдяки використанню такого механізму соціально-педагогічного впливу як педагогізація середовища. Вона передбачала: оптимальне застосування соціально-педагогічних форм і методів впливу, що посилюють дію різних складових соціокультурного середовища села на молоду людину, котра потребує підтримки; визначення стратегічних завдань соціально-виховного процесу та його змісту; спеціальне проектування методичного та технологічного забезпечення організації різноаспектної діяльності та створення соціального простору, що має забезпечувати розвиток соціально активної молоді.

Аналіз практичного досвіду моделювання соціокультурного середовища села, врахування закономірностей розвитку соціально активної особистості, співвіднесення всього цього з цілями та завданнями нашого дослідження, дозволило окреслили провідні *принципи* – гуманізму, культуровідповідності, суб'єктивності, об'єктивності, адаптації, цілісності, варіативності, організації, ефективності, – на основі яких продуктивно розгортався педагогічний експеримент.

У контексті нашого дослідження обґрунтовано *критерії* розвитку соціальної активності сільської молоді: інтерес до соціально значущої діяльності, сформованість мотивів соціально значущої діяльності та прояв соціальної активності, а також *показники*, які в сукупності відображають особливість кожного із трьох рівнів.

Низький рівень засвідчує у молоді відсутність бажання та інтересу до соціально значущої діяльності; проявляється негативне ставлення до будь-якої форми соціально-педагогічного впливу; слабкий прояв соціально значущих ціннісних орієнтацій; невиконання соціально значущої роботи; відсутність бажання працювати самостійно; участь у тих видах діяльності, де не потребується творчості, умовиводів, ініціативності; негативне ставлення до додаткової інформації; індивід допускає можливість включення у взаємодію, але в своїх інтересах; індиферентне ставлення до соціальної адаптації; відсутність мотивів щодо власного розвитку.

Середній рівень активності має молодь, котра проявляє інтерес до участі у соціально значущій діяльності; іноді самостійно включається в окремі види змодельованої діяльності; деколи використовує додаткові джерела нової інформації; прояв нерішучості у пошуках шляхів саморозвитку, самовиховання; нейтральне ставлення до формування соціально значущих ціннісних орієнтацій; виконує лише

окремі види діяльності за допомогою інших; слабо проявляє ініціативу в організації самостійного вирішення проблем.

Високий рівень характеризується проявами у молоді високої якості виконання соціально значущої діяльності; бажанням до саморозвитку та самореалізації; позитивним ставленням до формування соціально значущих ціннісних орієнтацій; постійним прагненням до самостійності у виконанні соціально спрямованої діяльності, проявом ініціативності, оперативності у вирішенні соціально значущих проблем; наявністю мотивів соціальної адаптації; проявом активної діяльності в різних соціально-педагогічних умовах.

З метою виявлення рівнів соціальної активності сільської молоді було визначено дві групи респондентів загальною кількістю 587 осіб (с. Мартусівка і с. Ревне). З них: 303 особи – це експериментальна група і 284 особи – контрольна група. Результати експерименту, отримані за допомогою комплексу діагностичних методів (анкетування, спостереження, включення молоді у колективні справи, самоаналізу тощо), дозволили на вихідному етапі експерименту поділити всіх респондентів за різними рівнями соціальної активності та засвідчити співвіднесеність відсоткових показників в експериментальній і контрольній групах: низький – ЕГ - 37%, КГ - 43%; середній – ЕГ - 56%, КГ - 48%%; високий – ЕГ - 7%, КГ - 9%.

Аналіз отриманих даних засвідчив недостатній рівень розвитку у сільської молоді соціальної активності. Респонденти демонстрували лише початкові елементи прояву соціальної активності. Зокрема, простежено досить незначний рівень інтересу до соціально значущої діяльності, ініціативності, практично байдуже ставлення до загальних справ села. Це і спонукало до реалізації розробленої нами моделі розвитку соціально активності молоді в умовах соціокультурного середовища села та обґрунтування відповідних соціально-педагогічних умов.

Першим кроком, зробленим у формувальному експерименті, було органічне поєднання адекватних соціально-педагогічних умов і реалізація названих трьох складових – інтересу, особистісного мотиву та реального прояву соціальної активності. У даному випадку готовність молодої людини до соціально активної дії безпосередньо залежить від самооцінки (задоволення), яка є своєрідним механізмом саморозвитку й активності. Така підготовка молоді передбачала: роботу соціального педагога, психолога, керівників центрів реабілітації, керівників художньо-творчих об'єднань, молодіжних організацій, соціальної служби, органів місцевого самоврядування. При цьому досить продуктивно використовувались такі *методи:* бесіди, метод організації діяльності і закріплення прогнозованої мотивації (шляхом використання конкретних дій, створення соціально-виховних ситуацій, реалізація самостійно розроблених соціальних проектів); метод самовиховання (самоспостереження, самоаналіз, самокорекція, самореалізація); метод стимулювання соціально активної діяльності (розвиток у молоді позитивної мотивації соціально значущої поведінки).

Всі означені методи носили діяльнісний характер, оскільки суб'єкт соціально-виховної роботи (водночас і як об'єкт) не просто діє, а управляє тими процесами, що розгортаються в соціокультурному педагогізованому середовищі. При цьому особлива увага зверталася не лише на спонукання молоді до дії, а на створення таких соціально-педагогічних умов у середовищі, щоб у неї формувався спочатку

особистий інтерес до соціально значущої дії, потім *усвідомлення необхідності даної дії* (мотивації), а потім *виконання цієї дії* (чи дій).

З метою реалізації основної ідеї створення соціально-педагогічних умов розвитку соціальної активності молоді було розроблено та запропоновано громаді план роботи та дій усіх соціальних інститутів с. Мартусівка, в якому проводився формувальний експеримент. При виконавчій владі було створено *постійно діючу комісію* з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства, соціального захисту населення, освіти, культури і спорту та національного відродження; розроблено і запропоновано громаді *концепцію соціокультурного розвитку села*, в якій закладено кілька перспективних програм, в реалізації яких передбачається активна участь молоді села (економічна програма, земельна, екологічна, соціальна та молодіжна програми); розроблено *перспективний план соціально-виховної роботи на селі*, який включав різні напрями, форми та тематику організаційних заходів (День знань, Свято врожаю, спортивні змагання з різних видів спорту, День Матері, туристичні походи, традиційні народні свята (Різдво, Великдень, Івана Купала), свято села, День незалежності України тощо); розширено програму взаємодії села з випускниками загальноосвітньої школи, релігійними конфесіями, проблемними сім'ями, інвалідами села, радою ветеранів війни та праці; створено програму дії блоку „школа – будинок культури – органи самоуправління"; запропоновано програму функціонування у взаємодії молодіжних об'єднань, соціально-виховного центру, громадських організацій, соціально-виховної колонії (створення фізкультурно-оздоровчого центру, просвітницька робота щодо попередження алкоголізму та наркоманії, створення освітньо-розважального комплексу та ін.).

Важливим аспектом у розвитку соціальної активності молоді стало *розширення ближньої і віддаленої зони розвитку* освітнього потенціалу соціокультурного середовища як педагогічного середовища. Було спрогнозовано майбутні освітні ресурси села з тим, щоб рівень розвитку молоді залежав не лише від школи, а й від діяльності інших інституцій. Все вище означене сприяло відкриттю курсів авторемонтників, молодої швеї, вишивальниць, народних ремесел, школи соціальної роботи юних соціальних педагогів, волонтерів-добровольців. При цьому до реалізації освітніх програм було залучено кадри різних соціальних інститутів: системи освіти, культури, медицини, соціального захисту, спеціалісти-виробничники, батьківська громадськість, старші школярі, майстри художньо-прикладного мистецтва. Відбулась активізація роботи щодо створення громадських організацій, волонтерських груп, діяльність яких спрямовувалася на соціальну допомогу людям і соціокультурне реформування села. Такі об'єднання та групи (в школі, в будинку культури, за місцем проживання, за інтересами тощо) створили цілеспрямовані соціально-виховні мікрогрупи (наприклад, „Молодь проти наркотиків", корпус волонтерів, клуб „Здоров'я" , клуб-музей, клуб ерудитів, клуб Молодої сім'ї, театр мод та ін.).

Визначено, що одним із важливих механізмів у розвитку соціальної активності молоді в умовах педагогізації соціокультурного середовища є *освітньо-дозвіллєва діяльність* молоді спільно зі старшим поколінням. Зважаючи на специфіку форм роботи на селі, в неї одночасно включаються різні категорії населення (молодь, ветерани, люди похилого віку, багатодітні і молоді сім'ї, солдатські матері, інваліди, школярі та ін.). Пріоритетними у цьому напрямі соціально-педагогічної роботи

стали: сімейні свята ("Я і моя сім'я", „Сімейна творчість", „Сімейні реліквії", „Історія фотографії", конкурс сімейної майстерності, свято молодої сім'ї та ін.); свята вулиці (виставки, кращий двір, краща вулиця, свято батьків і синів, свято пирога вулиці, сільський ярмарок тощо); презентація художньо-творчих колективів (конкурс танцю і пісень, „Гумористи Мартусівки", змагання „Веселі та винахідливі", „Зірки сільського театру" тощо). Протягом чотирьох років (2004-2008 рр.) різними соціальними інститутами було впроваджено більше 85 форм освітньо-дозвіллєвої діяльності.

На етапі формувального експерименту у процесі включення молоді у контекст різних сфер значущої діяльності, коли одночасно реалізуються соціально виховні програми і особистісні інтереси, помітно проявляється така ознака, як „позитивне ставлення молоді до формування соціально значущих ціннісних мотивацій".

У процесі організації діяльності соціальних інститутів як складових педагогізованого соціокультурного середовища використано технологічну стратегію. Вона полягала в якості взаємопов'язаних дій, в яких кожна наступна дія залежить від завершення попередньої, але не залежить від результату наступних дій. Її схематично можна представити так: моделювання об'єкта → розробка технології впровадження → визначення суб'єктів проектування → вироблення ними точок співдії → погодження з Центром соціально-виховної роботи і Комісією при сільській раді → фінансування проекту дій → організація соціосередовища дій (школа, сім'я, громада, вулиця, церква тощо) → визначення соціально-виховних компонентів впливу → практична робота з молоддю → результати та їх аналіз.

Для методичного забезпечення соціально-виховного проекту було розроблено детальні міні-програми для кожного його „розділу", адаптовано дійство до місця проведення (майдан, вулиця, Будинок культури). Окрім того, було забезпечено науково-методичний (з боку бібліотеки) і предметно-матеріальний компоненти проекту (з боку виконавчої влади, спонсорів, церкви). Таким чином, у багатомірній моделі соціокультурного середовища при взаємодії суб'єктів – організаторів і суб'єктів – виконавців соціально-виховного процесу реалізувалася ідея педагогізації середовища, що дозволило здійснювати диференційований, особистісний підхід до формування соціальної активності молоді. В результаті соціальної діяльності молодь виступила вже не лише виконавцем, а й як носієм соціально значущих ідей, особистісно та соціально значущих мотивів прояву активності.

Як показала практика, розвиток соціальної активності може відбуватися в різних соціумах: сім'ї, школі, референтній групі, громаді, релігійній конфесії, молодіжних організаціях і об'єднаннях тощо. У процесі організації експериментальної роботи неодноразово вносилися корективи як у вибір форм роботи, так і в практичні дії респондентів, що пояснюється недостатньою їх готовністю до виконання тих чи інших соціальних функцій. Окрім того, неодноразово аналізувалося соціокультурне середовище у плані його організаційної структури та її можливостей при вирішенні низки соціально-педагогічних завдань за різними напрямами: психолого-педагогічним, соціально-педагогічним, соціально-оздоровчим, культурно-просвітницьким, сімейно-побутовим, діяльності громади, управлінсько-координаційним.

Означене дозволило стверджувати, що організація повноцінно функціонуючого соціокультурного середовища можлива лише за певних *соціально-педагогічних умов*, які були спрогнозовані: наявність і продуктивна дія суб'єктів соціально-виховного процесу;

позитивна мотивація молоді до саморозвитку; активація у молоді інтересу до соціально значущої діяльності; наявність взаємозв'язку і взаємодії всіх складових соціокультурного середовища села; здійснення педагогізації соціокультурного сільського середовища.

У контексті нашого дослідження здійснювалась корекція як змістового аспекту соціально-виховної роботи у плані розвитку соціальної активності молоді, так і в плані технологічного забезпечення даного процесу. Це пояснюється тим, що у процесі формувального експерименту змінювалась роль внутрішніх соціально-педагогічних чинників: посилення рефлексії молодої людини, усвідомлення перспективи життєдіяльності в середовищі села, розвиток мотиваційних установок на самовдосконалення, подальшої самореалізації.

За результатами дослідження виявлено позитивну динаміку взаємодії, взаємозв'язку інтересу до соціально значущої діяльності, сформованості особистісної мотивації розвитку соціальної активності та прояву соціальної активності у різних ситуаціях у реальному сільському середовищі.

Здійснення поетапного контролю дозволило на основі експертної оцінки показників прояву соціальної активності представити результати за такою шкалою: „1" – якість проявляється досить рідко, „2" – якість проявляється іноді, „3" – якість проявляється середньо, „4" – якість проявляється часто, „5" – якість проявляється завжди.

Аналіз проведеного нами дослідження, яке передбачало зміну умов, технологій організації соціально значущої діяльності та вивчення особливостей її впливу на формування особистісного інтересу молоді і посилення її мотивації до соціально значущої діяльності, засвідчив, що при створенні соціокультурного середовища на селі, в центрі уваги якого знаходиться як пріоритет молодь і її життєдіяльність, простежується позитивна динаміка прояву сформованості соціальної активності такої соціальної групи, як молодь. Результати в абсолютних відсотках представлено на рис.2.

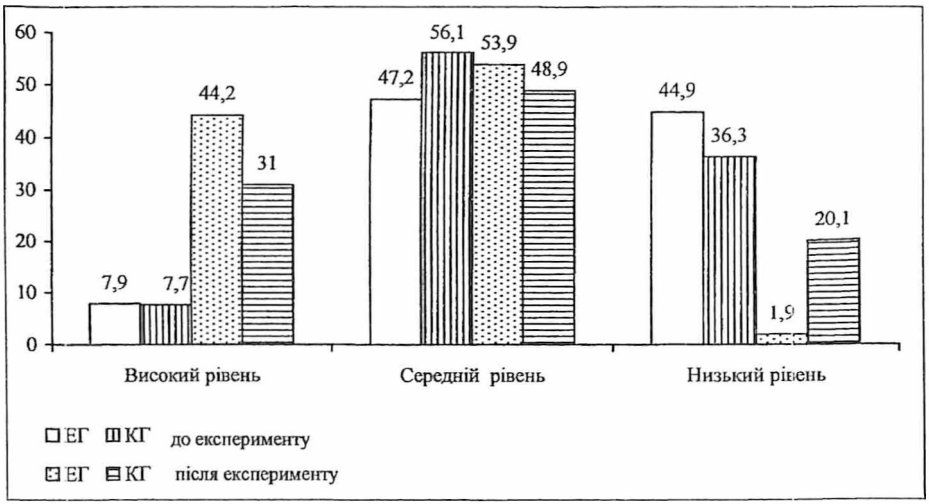

Рис. 2. Динаміка прояву соціальної активності сільської молоді

Таким чином, на основі впровадження запропонованої нами моделі соціокультурного середовища села (рис.1), яка обумовила цілі, завдання, умови і змістово-процесуальне забезпечення, ми виявили рівні прояву соціальної активності молоді в адекватних оптимальних умовах. У процесі дослідницько-експерементальної роботи виявлено, що із 168 учасників експериментальної групи, які на вихідному етапі відносилися до середнього рівня, після дії трьохрічної експериментальної програми 96 осіб (31,6%) перемістилися до високого рівня.

Результати, отримані після формувального експерименту, підтвердили наше припущення про те, що створення ефективного соціокультурного середовища як інтегративного соціально-педагогічного феномена є незаперечним доказом отримання прогнозованого результату як розвитку окремих ознак, так і розвитку соціальної активності молоді загалом.

Отже, отримані результати підтверджують доцільність впровадження запропонованої нами моделі сучасного соціокультурного середовища з метою розвитку соціальної активності сільської молоді. Описана модель засвідчує позитивну динаміку прояву соціальної активності як результату соціально-педагогічного впливу комплексу ефективних педагогічних умов і механізмів, оскільки в інтегративному соціокультурному сільському середовищі розвиток соціальної активності відбувається більш інтенсивно, ніж в окремо взятій соціальній інституції, що діє у сільському середовищі, де ці інституції працюють у традиційному режимі.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропонований новий підхід до розв'язання наукової проблеми розвитку соціальної активності молоді у сільському соціокультурному середовищі, що полягає у визначенні концептуально-методологічних засад категорії "соціальна активність молоді", побудові структурної моделі активності молоді та впровадженні у практику методичних рекомендацій, програми діяльності соціальних інституцій.

Результати проведеного теоретичного та експериментального дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання наступних *висновків*.

1. У дисертації теоретично узагальнено та науково обґрунтовано комплекс проблемних питань щодо розкриття поняття „соціальна активність" молоді як педагогічного феномена і як багатоаспектного відображення розвитку особистості та соціокультурного середовища як соціально-педагогічного фактора, який стимулює здатність молодої людини до творчості, вольових актів, продуктивного спілкування.

Доведено складність і багатогранність феномена *соціальна активність сільської молоді* як стійкого особистісного утворення, яке характеризує молоду людину як соціальну істоту, котра має чітку особистісну спрямованість, володіє світоглядом як системою знань і переконань, має власну позицію, взаємодіє з навколишнім світом; водночас це і процес соціальної діяльності, що характеризується інтенсивністю, якістю, новизною, креативністю, успіхом, змістовим наповненням і може відбуватися за певних умов і в певних ситуаціях.

Визначено, що на розвиток соціальної активності молоді діє низка різних факторів, які простежуються у різних сферах життєдіяльності жителів села: освітній, соціально-виховній, трудовій, соціально-побутовій, управлінсько-координаційній. Їх вплив залежить від суб'єктивного ставлення молоді і її ролі у кожній сфері.

Узагальнення питань соціальної активності молоді потребувало уточнення поняття *„молодь" як суб'єкта дії* соціокультурного середовища, яка виступає як ресурсом, так і учасником соціальних процесів. Конституційно це особи віком 15-35 років, за характерологічними ознаками – вільна, винахідлива, ініціативна, діяльна, творча особистість; прагне бути причетною до політичних свобод, з розвиненою правовою відповідальністю, з окремою світоглядною позицією, з національно орієнтованою свідомістю; це людина, яка має бути підготовленою до життя, конкурентно здатною, з цілеспрямованою мотивацією та володіє соціальною мобільністю. Встановлено, що сільську молодь об'єднує територія поселення, громада, освітні заклади, сім'я, церква та інші агенти соціального виховання.

2. У процесі дослідження виявлено різні тлумачення поняття «соціокультурне середовище». При цьому *соціальне середовище* охарактеризовано як складне організоване багаторівневе утворення, де складові володіють відносно функціональною автономією один від одного і від цілого. Встановлено, що *інфраструктура соціокультурного середовища* села має свої особливості, обумовлені цілями, смислом і особливостями життєдіяльності мешканців села, зокрема молоді. Це: органи місцевого самоврядування, громадські та молодіжні організації, об'єднання за інтересами, освітні заклади, позашкільні соціально-виховні заклади, консультативний пункт, медичний центр, культурно-виховний центр, рада активу села, рада старійшин, центр соціальної допомоги тощо. Узагальненою *соціально-виховною метою* функціонування соціокультурного середовища визначено: а) формування особистісних і соціально значущих потреб, інтересів молоді та їх задоволення відповідно до соціальних норм; б) створення умов для саморозвитку та самореалізації духовних і моральних сил особистості чи групи людей; в) забезпечення відтворення соціокультурного потенціалу середовища.

У ході експериментальної роботи виявлено особливості соціокультурного середовища села, суть яких проявляється у: способі життя, сезонності та циклічності виробництва; специфіці умов праці, побуту; циклічності у відтворенні професійної структури населення; норми поведінки та форми спілкування жителів села; наявності і можливостях культурних і освітніх установ.

3. З метою проведення експериментальної роботи та розвитку соціальної активності молоді було розроблено *модель соціокультурного середовища села* як соціально-педагогічного феномена. Дана модель представляє змістово-процесуальні блоки, до яких входить зміст, форми, які дозволяють досягати окреслених цілей і завдань; суб'єкти взаємодії (молодь, соціальні інститути, громада, сім'я тощо), технологічне забезпечення соціально-виховного процесу (соціальні проекти і програми, індивідуально орієнтовані мікросоціуми, продуктивна соціальна значуща діяльність за інтересами, система самоуправління); *комплекс соціально-педагогічних умов* розвитку соціальної активності (педагогізація середовища, створення ситуацій успіху, змінюваність соціальних ролей, цільові програми, взаємодія і взаємовплив суб'єктів дії).

4. З метою виявлення змін, що відбуваються у життєдіяльності сільської молоді було розроблено *критерії* (змістовий, мотиваційний, діяльнісний), *показники* соціальної активності (прояв інтересу до соціально значущої діяльності, сформованість мотиву і прояв соціальної активності) та *виявлено рівні* їх сформованості (високий, середній, низький).

Виявлення помітно малого відсотка респондентів, які відносяться до високого рівня розвитку соціальної активності (ЕГ – 7%, КГ – 9%) спонукало до пошуку шляхів реалізації запропонованої моделі, метою якої стало досягнення узагальненого результату: адекватності соціокультурного середовища визначеним цілям і завданням розвитку соціальної активності особистості. У ході дослідження виокремлено оціночно-критеріальний інструментарій розвитку соціальної активності молоді у соціокультурному середовищі села. В якості основного критерію виміру рівня вибрано динаміку від низького і середнього рівнів розвитку соціальної активності до високого рівня.

5. У процесі проведення експериментального дослідження, встановлено, що характер соціально-педагогічних технологій особливо яскраво проявився у *процесі педагогізації* соціокультурного середовища села, який можливий за умов: соціальної спрямованості саморозвитку особистості та розвитку соціальної активності; позитивного ставлення сільської молоді до соціокультурного середовища, до різних соціальних інститутів і соціальних груп; реального включення молоді у процес перетворення процесу життя і соціального оточення; можливості реалізації власних ініціатив, ідей, рішень і відповідальності за них; оволодіння технологією проектування власної життєдіяльності; вільної самореалізації. Через систему соціально спрямованих форм роботи і видів діяльності забезпечено рівні можливості для різних груп молоді, серед них можна виокремити організацію системи самоуправління, участь у теоретичних семінарах, тренінгах („Ми за здоровий спосіб життя", „Ми проти насильства у сім'ї!"), спільних творчих справах („Адресна турбота", „Не забудь – ти творець власної долі", „Кожна людина – талант", „Розумник села" та ін.) у художньо-мистецьких вечорах, святах, конкурсах („Я і моя сім'я", „Сімейна творчість", свята вулиці, конкурс гумористів та ін.), організацію клубів за інтересами (Клуб молодої сім'ї, КВВ, клуб сімейної реліквії, клуб майстрів рукоділля тощо), діяльність в індивідуально-орієнтованих соціумах (корпус волонтерів, прихильників народних обрядів, фонд соціальної допомоги тощо).

На основі впровадження запропонованої нами моделі соціокультурного середовища села, яка обумовила цілі, завдання, умови і змістово-процесуальне забезпечення, виявлено рівні прояву соціальної активності молоді в адекватних оптимальних умовах. Результати, отримані після формувального експерименту, підтвердили припущення про те, що створення ефективного соціокультурного середовища як інтегративного соціально-педагогічного феномена є незаперечним доказом отримання прогнозованого результату як розвитку окремих позитивних соціально значущих якостей молоді, так і розвитку її соціальної активності загалом.

6. В результаті проведеної експериментальної роботи розроблено концепцію системної роботи з молоддю села, програмне забезпечення різних соціальних інститутів щодо соціального виховання молоді та розвитку її соціальної активності („Особистість і її партнери на шляху до активної дії у суспільстві", „Соціальне партнерство на селі і демократизація співпраці"; „Партнерство школи і громада села" тощо).

Дисертаційне дослідження не вичерпує всіх проблем соціальної активності молоді у соціокультурному середовищі села. На нашу думку, потребує уваги ряд питань, що стосується розробки та реалізації моделі соціокультурного середовища та району, взаємодії його складових, які у сукупності можуть давати помітний ефект у розвитку соціальної активності молоді; розробки і впровадження цільових соціально спрямованих програм, розрахованих на людей різного віку і статусу тощо.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях автора

1. Косовець В.І. Особливості соціокультурного середовища як педагогічного феномена. / В.І. Косовець // Зб. наукових статей НПУ імені М.П.Драгоманова / Укл. П.В. Дмитренко – Вип. LXV (65). – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – С.81-89.

2. Косовець В.І. Деякі аспекти особливостей моделювання соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села. / В.І. Косовець // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – Вип. 2. – 2008. – С.15-23.

3. Косовець В.І. Ефективність дії моделі соціокультурного середовища села як педагогічна умова розвитку соціальної активності молоді. / В.І. Косовець // Соціалізація особистості : Зб. наук. праць. – Вип. XXX. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С.69-79.

4. Косовець В.І. Моделювання процесу розвитку соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села. / В.І. Косовець // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: Зб. наук. праць. – Вип. 7. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С.21-30.

5. Косовець В.І. Роль соціокультурного середовища села у розвитку соціальної активності молоді. / В.І. Косовець // Вісник Черкаського університету. Серія: педагогічні науки. – Вип. 123. – Черкаси, 2008. – С.87-94.

6. Косовець В.І. Особливості розвитку соціальної активності сільської молоді в умовах педагогізації соціокультурного середовища. / В.І. Косовець // Зб. наукових статей НПУ імені М.П.Драгоманова / Укл. П.В. Дмитренко – Вип. LXXV (75). – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – С.121-127.

7. Косовець В.І. Особливості технологій та методик розвитку соціальної активності сільської молоді. / В.І. Косовець // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №11 Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління : Зб. наук. праць. – К., 2008. – №8 (23). – С. 70-75.

8. Косовець В.І. Соціалізація молоді в умовах соціокультурного середовища села. / В.І. Косовець // Соціальна робота в Україні: вектор розвитку в третьому тисячолітті: Міжнародна науково-практична конференція. 17–18.04.2007 р. / Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: Зб. наук. праць. – Випуск 5 (Ч.1.) – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С. 225-230.

АНОТАЦІЇ

Косовець В.І. Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2009.

У дисертаційному дослідженні визначено особливості соціокультурного середовища села; розкрито суть соціальної активності сільської молоді, окреслено логіку побудови та функціонування моделі соціальної активності сільської молоді; подано теоретичний аналіз сучасних підходів до вирішення проблеми соціальної активності молоді; виявлено наявні проблеми соціальної активності сільської молоді; проведено комплексне соціологічне, психологічне та педагогічне дослідження, на основі якого створено модель соціокультурного середовища села, складовими якої стали: змістове наповнення соціокультурного середовища, соціально педагогічні умови та соціально-результативні показники соціальної активності. Розроблено критерії (змістовий, мотиваційний, діяльнісний), показники соціальної активності (прояв інтересу, мотиву і соціальної активності), виявлені рівні їх сформованості (високий, середній, низький) та перевірено ефективність соціально-педагогічних умов і методик щодо підвищення соціальної активності молоді у соціокультурному середовищі села.

Ключові слова: молодь, соціальна активність, соціокультурне середовище, критерії, показники та рівні соціальної активності.

Косовец В.И. Развитие социальной активности молодежи в условиях социокультурной среды села. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2009.

Диссертационное исследование посвящено изучению процесса социальной активности молодежи в условиях социокультурной среды села. В работе осуществлен теоретический анализ современных подходов к исследованию проблем социальной активности молодежи, выяснена суть понятий «молодежь», «активность», «социальная активность», «социокультурная среда», уровни социальной активности. Раскрыты основные условия обеспечения социальной активности молодежи, разработаны критерии (смысловой, мотивационный, деятельный), показатели социальной активности (проявление интереса, мотива и социальной активности), обнаружены уровни их сформированности (высокий, средний, низкий), проверена эффективность социально-педагогических условий и методик относительно повышения социальной активности молодежи в социокультурной среде села.

Социальная среда охарактеризована как сложно организованное многоуровневое образование, где составляющие владеют относительно функциональной автономией один от другого и от целого. Установлено, что инфраструктура социокультурной среды села имеет свои особенности, обусловленные целями, смыслом и

особенностями жизнедеятельности жителей села, в частности молодежи. Это: органы местного самоуправления, общественные и молодежные организации, объединения за интересами, образовательные заведения, внешкольные социально-воспитательные заведения, консультативный пункт, медицинский центр, культурно-воспитательный центр, совет актива села, совет старейшин, центр социальной помощи и тому подобное.

В теоретической части рассмотрены особенности и направления социальной активности молодежи сельской местности, выделены общие закономерности психолого-педагогического воздействия на уровни социально активности молодежи.

В практической части исследования выявлено реальное состояние проблемы социальной активности сельской молодежи, обоснованы методы исследования данного аспекта социальной педагогики, выяснены проблемы сельской молодежи. На основе анализа формирующего эксперимента раскрыты особенности социальной активности молодежи в условиях сельской местности и раскрыты социально-педагогические условия оптимизации данного процесса: активизация интереса молодежи к личностно и социально значимой деятельности, формирование позитивной мотивации к саморазвитию, взаимодействие и взаимосвязь всех составляющих социокультурной среды села, педагогизация социокультурной среды.

Установлено, что характер социально-педагогических технологий особенно ярко проявляется в процессе педагогизации социокультурной среды села, который возможен при условиях: социальной направленности саморазвития личности и развития социальной активности; позитивного отношения сельской молодежи к социокультурной среде, к разным социальным институтам и социальным группам; реального включения молодежи в процесс превращения процесса жизни и социального окружения; возможности реализации собственных инициатив, идей, решений и ответственности за них; овладение технологией проектирования собственной жизнедеятельности; свободной самореализации.

Проведено комплексное социологическое, психологическое и педагогическое исследование, на основе чего создана модель социокультурной среды. Составляющими модели являются: смысловое наполнение социокультурной среды, социально педагогические условия и социально результативные показатели социальной активности молодежи.

На основе теоретического анализа проблемы и моделирования, нами разработаны критерии и показатели социальной активности молодежи села (анкетирование, наблюдение, включение молодежи в социальную деятельность, метод самоанализа), что позволило выявить три группы респондентов, которых можно соотнести в зависимости от уровней активности: низкий, средний, высокий.

Результаты формирующего эксперимента подтверждают решение поставленных заданий и цели научного исследования, эффективность и целесообразность использования в практической работе социального педагога предложенной модели социокультурной среды села и социально-педагогический условий, методов и технологий по повышению социальной активности молодежи села.

Ключевые слова: молодежь, социальная активность, социокультурная среда, критерии, показатели и уровни социальной активности.

Kosovets V.I. Development social activity of young people in the conditions of the social cultural environment of village. – Manuscript.

The thesis for getting the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.05 – social pedagogics – National M. P. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2009.

The features of environment of village are certain in dissertation research ; essence of social activity of rural young people is exposed, logic of construction and functioning of model of social activity of rural young people is outlined ; the theoretical analysis of the modern going is given near the decision of problem of social activity of young people; found out the present problems of social activity of rural young people; complex sociological, psychological and pedagogical research is conducted what the model of environment of village, the constituents of which is created on the basis of : the semantic filling of environment, socially pedagogical terms and socially effective indexes of social activity is Developed criteria (semantic, motivational), indexes of social activity (professing interest, reason and social activity), discovered levels of their formed (high, middle, low) and efficiency of socially pedagogical terms and methods is tested in relation to the increase of social activity of young people in environment of village.

Keywords: young people, social activity, environment, criteria, indexes and levels of social activity.

Підписано до друку 12.03.2009 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 130
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26